

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wzorzec gatunkowy staropolskich poradników myśliwskich i jego uwarunkowania

Author: Artur Rejter

Citation style: Rejter Artur. (2004). Wzorzec gatunkowy staropolskich poradników myśliwskich i jego uwarunkowania. W: D. Ostaszewska (red.), "Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 2, Tekst a gatunek" (S. 246-257). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Artur Rejter

Katowice

Wzorzec gatunkowy staropolskich poradników myśliwskich i jego uwarunkowania

Staropolskie księgi o myślistwie sytuują się w grupie tekstów poradnikowych, należących do reprezentantów użytkowych gatunków mowy. W literaturze naukowej wymienia się następujące cechy prymarne, składające się na większość genologicznych odmian użytkowych piśmiennictwa, są to: „szablonowość związana ze standaryzacją i stereotypizacją tekstu, perswazyjność bądź apelatywność oraz bogactwo rejestrów stylistycznych” (Wojtak, 2001: 39). Wśród pojęć najważniejszych dla analiz tego typu komunikatów znajdują się: gatunek wypowiedzi, wzorzec gatunkowy i jego aspekty, wybór stylistyczny i jego uwarunkowania oraz językowe wykładniki cech. Dla analiz przeprowadzonych w niniejszym artykule najważniejszy będzie problem wzorca gatunkowego i jego następujących aspektów: „(a) strukturalny, a więc model tekstu, typy modeli, segmentacja; (b) pragmatyczny: tło pragmatyczne i jego składniki, a zwłaszcza potencjał illokucyjny; (c) stylistyczny: wyróżniki stylistyczne związane z genezą użytych środków [wyróżn. – A.R.]” (Wojtak, 2001: 39).

Dla badań historycznojęzykowych ważny będzie zwłaszcza szeroko rozumiany kontekst kulturowy, który uwypuklony jest w typologii Marii Indyk (1986: 187) jako jeden z trzech podstawowych kontekstów komunikatu językowego (tekstu). Badaczka ta wymienia trzy podstawowe konteksty: sytuacyjny (zawarte w tekście instancje nadawczo-odbiorcze), kulturowy (typy konwencji i kodów komunikacyjnych, charakterystycznych dla danej kultury) oraz literacki (wyznaczający przestrzeń intertekstualną analizowanego tekstu). Ta typologia – pozostająca na nieco wyższym stopniu uogólnienia – wiąże się z przedmiotem, którego dotyczy, badaczka bowiem

objęła obserwacją tekst, a nie gatunek. W niniejszym artykule przyjmuje się, że tekst jest tworem językowym skończonym („pełnym” pod względem komunikacyjnym) i stanowi aktualizację danego gatunku mowy jako bytu abstrakcyjnego. Kontekst kulturowy gatunku mowy właśnie może wiele wyjaśnić, pozwala zrozumieć specyfikę danego typu komunikatów związanych z minionym okresem w dziejach języka. W poddanych obserwacji tekstach specyficzne będzie to, co indywidualistyczne, właściwe kulturze XVI i XVII wieku.

Celem podjętych analiz jest wskazanie cech wzorca gatunkowego poradnika myśliwskiego z uwzględnieniem wymienionych aspektów (strukturalnego, pragmatycznego, stylistycznego) oraz kontekstu kulturowego. Objęte obserwacją teksty XVI- i XVII-wieczne reprezentują gatunek o dość rozbudowanej strukturze formalnej, wskazanie więc precyzyjne jego składników nie należy do zadań łatwych. Pamiętać także trzeba, że dawne poradniki charakteryzowała dość duża swoboda formalna i kompozycyjna. Poddane obserwacji teksty różnią się rozmiarem, formą czy stylem. Tym natomiast, co bezsprzecznie łączy badane komunikaty, jest tematyka (zawężająca grono odbiorców i poniekąd warunkująca typ instancji nadawczo-odbiorczych) oraz potencjał illokucyjny. Potencjał ów zawiera się w akcie *po / rady*, stanowiącej jądro wzorca gatunkowego. Opierając się na koncepcji eksplikacji semantycznych A. Wierzbickiej (1983, 1999a, 1999b), można stworzyć model eksplikacyjny dla aktu *po / rady*:

mówię: *zrób coś w jakiś sposób*

myślę: *chcesz to wiedzieć, a ja wiem, jak to zrobić*

myślę: *wiesz, że gdy to mówię, chcę ci pomóc*

myślę: *nie musisz robić tak, jak mówię.*

Językowe sposoby aktualizacji modelu bywają w analizowanym materiale różne, nawet w jednym tekście nie zawsze obserwuje się konsekwencję w wyrażaniu *po / rady*. Rzadko można spotkać ją wyartykułowaną eksplicytne (np. za pomocą czasownika ‘radzić’), jednak wykorzystane środki zawierają w strukturze głębokiej sem właściwy temu aktowi mowy. Wśród realizujących go wykładników językowych wyróżnić należy:

– osobowe konstrukcje imperatywne:

*Krogulce z gniazda i z gałęzi zebrane **chowaj** mięsem ptaków drobnych (...).*

(KrKs, 32)

*Przydawają się im też glisty, tedy **maczaj** jego karmią w soku liścia brzoskwiniowego albo **posypuj** prochem santonici, a będzie zdrów.*

(KrKs, 35)

– bezosobowe konstrukcje z bezokolicznikiem:

***Wykopać** dół długi (...), **ocemrować** ji gładkimi deskami (...).*

(KrKs, 54)

Soli jako wiśnia w gardło wetknąć, a potem z pół kwarty wody wlać, tedy ją jako wodą odmiękczoną, a iż słona, musi ptak zrzucić wnet.

(AnGo, 73)

W wszelkim jadłe przestrzegać – nie dawać im gorąco dla szwanku.

(HaSk, 215)

– osobowe i bezosobowe konstrukcje z czasownikami modalnymi:

Możesz też to dawać owym, które uchwycisz niżli zasuszą, zwłaszcza na przodku (...).

(KrKs, 32)

Ołów ma dobry być, to jest, który nie przewłoką, ale kupką do wody padnie, skąd jako groch okrągłym stawa się (...).

(AnGo, 67)

Więc ich łatwie nałowić może tym sposobem: ustrugać cienki, trochę od słomy grubszy dla mocy patyczek i śpilkę u samego końca nicią do połowice związać (...).

(HaSk, 115)

Różnorodność zastosowanych konstrukcji aktualizujących centralny dla poradników myśliwskich akt mowy¹ uświadamia również sposoby uobecniania nadawcy i odbiorcy. Staropolskie teksty poradnikowe sytuują się w grupie komunikatów mieszczących się na styku konwencji wypowiedzi prywatnych (bezpośredniość – konstrukcje osobowe) oraz naukowych i / lub urzędowych (oficjalność – konstrukcje bezosobowe). Różnorodność konwencji wiązać należy z dużym stopniem nacechowania indywidualizmem twórców, wynikającym z sytuacji komunikacyjnej minionych epok. W okresie staropolskim konwencje komunikacyjne nie były jeszcze na tyle normatywne, aby mówić o „czystych” odmianach funkcjonalnych, niemniej droga ewolucji wielu gatunków użytkowych biegła raczej od komunikatów o nacechowaniu indywidualnym (prywatnym) ku realizacjom oficjalnym (np. Rejter, 2000). Obecność obu typów konwencji świadczy więc o świadomości istnienia ich w ówczesnym uniwersum komunikacyjnym.

Na poziomie struktury wzorca gatunkowego staropolskich ksiąg o myślistwie można zaobserwować pewne elementy, które – uogólniając – składają się na model gradacyjny: od ogółu do szczegółu. Zaznaczone jest to na poziomie całości tematycznych wyodrębnionych graficznie w tekście, a dotyczących jednego problemu (np. danego gatunku zwierzęcia i coraz bardziej detalicznych informacji go dotyczących). Oto przykład:

¹ A. Wierzbicka zauważa, że we współczesnym języku polskim rada bywa przekazywana zazwyczaj w formie rozkazującej, w odróżnieniu od angielskiego, gdzie ten sam akt mowy wyraża się w sposób bardziej powściągliwy. Por. Wierzbicka, 1999b: 198–199.

Przedmowa → O łowieniu ptaków w pospolitości → O krogulcu → Jako cudnego i dobrego poznać krogulca → Jako krogulca wychować, unosić i ćwiczyć → Jako się z krogulcem obchodzić zwyczając, aby od pana nie odchadzał, ale się go rozmiłował → O niemocach krogulczych i o leczeniu ich.

(KrKs, 29–35)

Im tekst dłuższy, a tym samym bardziej szczegółowy, tym większy stopień upodrzednienia, wynikający z dążności do precyzji tematycznej wyodrębnionych całości, np.:

TRAKTAT XX O zwierzu dzikim ziemnym który w puszczach, borach, lasach, gajach, w pustyniach i w osobliwym zwierzyńcu przebywa i biesiaduje → ROZDZIAŁ VIII O zającu, abo kocie polnym, z lekarstwami → Natura zająca → Mięso jego zdrowe → O krwi → O głowie → O mózgu → O serzysku na choroby → O mięsiwie jego → Na pedagłę lekarstwo → Białymgłowom na pokarm → O chytrłości jego → Jak długo żyje → Na pewny połów zające sposób → Sekret łowienia zające.

(HaSk, 118–138)

Dążność do precyzyjnego segmentowania tekstu wedle schematu logicznego: od ogółu do szczegółu należy z pewnością uznać za oznakę stereotypizacji ówczesnych gatunków użytkowych, ale istotny jest tu również związek z tradycją retoryczną². Świadczy to, być może, o rozwiniętej tendencji do precyzji komunikacyjnej, przejawiającej się w przemyślanej, uporządkowanej kompozycji. Wyodrębniony przez nadawcę problem jest – jak widać z analizowanych przykładów – nadrzędnym elementem strukturyzacji komunikatu, gdyż wypełnienie poszczególnych całości tematycznych bywa nierzadko nad wyraz skromne, np.:

Proch

To napewniejszy, kto go sobie robi w domu, z pięci części saletry, szóstej siarki, a siódmej węgla.

(AnGo, 65)

Na puchlinę

Wątrobę wilczą ususzyć i zetrzeć, a dawać pić, spędza puchlinę.

(HaSk, 159)

Często jednak wyodrębniona całośćka tematyczna jest bardziej rozbudowana formalnie, stanowi zazwyczaj kilkuzdaniowy akapit. Oto przykłady:

² Por. np. dawne teksty polskie reprezentujące inne gatunki, np. dzieło A. Glabera: *Problemata Aristotelis* [...]. Kraków 1535 – fragmenty w: Borawski, Furdal, 1980.

Rusznice obrac

Gdyż tę do twarzy miedzy wielom rusznic, jako i zbroję na ciało miedzy wielą zbroj napewniej obrać przytrafia się, niżby ją kto komu urobić miał.

Rusznice w rękę wziąć i obie zamrużyć oczy, więc ją wedle zwyczaju do swej przyłożywszy twarzy, i dopiero na cele pojrzeć, które jeśli będą zaraz oku w traf, to już i rusznica do twej twarzy będzie trafna i mierna też. Gdyż samym nietrafnym do twarzy przykładem rusznica musi kulą zjąć, bo twarz jako każda na wejrzaniu różna, tak i dla przykładu musi różność mieć.

(AnGo, 66)

Jak sidłem zwirzę chwytać

Lisy i zające może też sidłem łowić, a to nastrożywszy w jakiej durze, kędy oni przechadzają, a to dwojakim obyczajem.

Pirwszy fortel: nastroić sidło przywiązane na zgiętej prężynie mocnej, która by mogła zwierzę za szyję pochwycone wzgórze podnieść. Drugi fortyl: zastawić sidło na ziemi, jako na ptaka, w dziurze albo między kołkami, aby tak zwierzę za szyję uwięzło, ale potrzeba na powroszku sidłowym, aby było drewno durawe, jako cewka, które by mu się do szyje zemknąwszy ścisnęło, a sidła ugryźć nie dopuściło.

(KrKs, 52)

Uszczegółowienie zawartych treści oraz wyodrębnienie ich w płaszczyźnie struktury komunikatu świadczą bezsprzecznie – niezależnie od rozmiaru danej całości – o tendencji do problematyzowania przedstawionych zagadnień, co przejawia się w wyraźnym, jednoznacznym wyróżnianiu ich w postaci segmentów tekstowych oraz ich wewnętrznym, logicznym uporządkowaniu, np. *Pirwszy fortel (...) drugi fortyl (...)*.

Pewne uporządkowanie przekazu widoczne jest również w wykładnikach stylistycznych tekstu staropolskich ksiąg o myślistwie. Poradnik (zarówno dawny, jak i współczesny) zawiera informacje optymalne dotyczące danego problemu, prezentuje rozwiązania najlepsze (można by rzec prototypowe). W analizowanym materiale – specyficznym pod względem tematycznym – zaobserwować można tendencje do prezentacji najlepszego (prototypowego właśnie) egzemplarza (najczęściej zwierzęcia). Oto przykład:

*Cudność i wyborność sokoła poznać, który ma **głowę** okrągłą, **wirzch** głowy płaski, **nos** krzywy, **krótki** a **mięszszy**, **barki** **skrzydł** szerokie, **pierze** w nich **subtilne**, **hudy** **długie**, **goleni** **krótkie** i **mięszsze**, **nogi** sine, **szero**kie a **wielkie**. Takowy sokół pospolicie bywa **dobry**, nie dbając na to, chociaż będzie **żadny**, bowiem **dobroć** i **śmiałość** sokołów przez samo doświadczenie ma być pozna-*

wana, aczkoli wyćwiczenie a wprawa od dobrego ich mistrza wiele może im przydać śmiałości na ptaka, jako zasie nieumiejętność wprawienia ptaka zapsuje najlepszego rodu.

(KrKs, 37)

Deskrypcja ta zorganizowana została według wywodzących się z retoryki zasad opisu Cycerońskiego, opartego na porządku naturalnym (od góry do dołu), właściwego nie tylko gatunkom artystycznym, ale wykorzystywanego także w rozmaitych tekstach o nacechowaniu użytkowym (Rejter, 2001: 174). Znamienny jest także układ deskrypcji: w pierwszej części skupiono uwagę na cechach fizycznych ptaka, w drugiej zaś – na jego usposobieniu. Precyzja jako cecha charakterystyki egzemplarza prototypowego objawia się w analizowanych tekstach w sposobie wypełniania poszczególnych ogniw enumeracji. Wyliczenie w tego typu opisach (czego dowodzi przytoczony przykład) pozbawione jest zazwyczaj dodatkowych składników. Nadawca ogranicza się najczęściej do zastosowania przydawki przy wyliczonym elemencie wyglądu, ewentualnie wzbogaca deskrypcję o komentarz w części poświęconej usposobieniu; brak tutaj np. elementów *strictie* ornamentacyjnych (metafor itp.).

Bywa, iż opis danego egzemplarza pozbawiony jest wyznaczników strukturalnych deskrypcji artystycznej (retorycznej). Nadawca skupia się wówczas głównie na zaakcentowaniu wymiaru użytecznego charakterystyk:

Kuna zwierzę bystre, darskie i złośliwe, wyrodek sobola, jednak naturą i jestami krom futra bardzo podobne; do ukąszenia prędkie i zjadłe, której włos im czerniejszy i gęstszy, tym jest do używania piękniejszy i droższy, niektórym zaś dogadzają farbą na pozór sobola. Chowanie ich w domu szkodne i paskudne, właśnie jako kot w kuchni i przy spiżarni, cuchniące do tego zwierzę, szaty, chusty psujące, nad kozuch więcej nie masz co do opisowania, żywi się ścierwem i myszami, w lasach i ptakowi nie przepuści, gdy go pocapić może swoją chybkością i chytrością.

(HaSk, 154–155)

Deskrypcja niniejsza najwyraźniej podporządkowana jest celom praktycznym, wymieniono bowiem te cechy zwierzęcia, które mają znaczenie ze względu na jego „użyteczność” gospodarską – możliwość wykorzystania przez człowieka. Opis – w związku z takim wymiarem pragmatycznym komunikatu – jest zdecydowanie swobodniejszy w formie i niezdeterminowany zasadami strukturalno-stylistycznymi deskrypcji motywowanej retoryką. Istotne jest także nagromadzenie określeń, dopełniających charakterystykę, co – z jednej strony – należy wiązać z dążnością do precyzji jako cechą komunikacji użytkowej, z drugiej zaś – z indywidualizmem twórczym autora,

który po prostu mógł nie znać zasad klasycznej retoryki. W tego typu aktualizacjach tekstowych opisu egzemplarza prototypowego widać jednak tendencję do stopniowego krystalizowania się poradnika myśliwskiego jako gatunku użytkowego.

Wykładnikami stylu badanych tekstów są także inne zastosowane środki językowe i kompozycyjne, np. przywodzące na myśl gatunki urzędowe. Są to m.in. segmenty tekstowe o charakterze rejestru:

Pogoda na strzelbę

W dzień jasny cichy – kuropatwy, zające, grzywacze.

W dzień jasny wietrzny a ciepły – kaczki, gęsi, żurawie, siejki.

A zaś w mroźny, chmurny, zadżdżiwy a cichy – głuszce, cietrzewie, dropie.

A zaś w wiatr, szum – sarny, świnie, zwierz do strzelania krótkiego.

(AnGo, 69)

Ten typ organizacji tekstu jednoznacznie zbliża staropolskie gatunki poradnikowe do grupy komunikatów urzędowych. Forma rejestru jest wyrazistym, wyodrębnionym graficznie składnikiem kompozycyjnym deskrypcji, dodatkowo wyróżnionym za pomocą nagłówka sygnalizującego temat. Bezosobowość (wyrażona w zastosowanych równoważnikach zdań) – jako kolejna cecha stylu urzędowego – dystansuje nadawcę i odbiorcę, czyniąc komunikat bardziej oficjalnym. Wyrazistość strukturalna oraz brak nacechowania emocjonalnego, połączony z bezosobowością komunikatu, sytuują księgi o myślistwie w grupie gatunków o funkcjach wyrażnie użytkowych.

W płaszczyźnie struktury tekstu można dostrzec także wyznaczniki komunikacji naukowej, przejawiające się w uwagach o charakterze metatekstowym, porządkujących wywód:

*Cudność i dobroć ich tak poznać, jak i krogulców. Tymże też je oby-
czajem wychować i wyćwiczyć, **jako już o krogulcach naukę dano.***

(KrKs, 35)

*Karmią mu dawać wtenczas z ptaszego mięsa i od jajec, **jako się wyżej opisało**; dają im też jeść żółwie, jaszczurki i inną gadzinę, aby mu się tym przepolerował żołądek i utwierdził.*

(HaSk, 85)

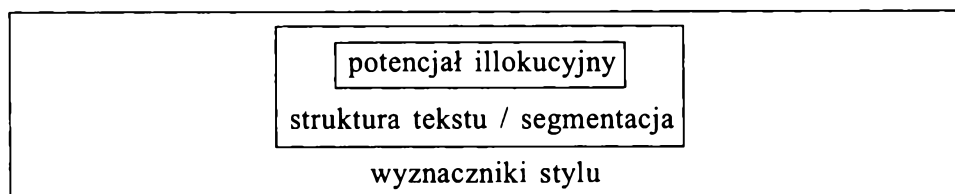
Przytoczone przykłady dowodzą skłonności nadawcy do logicznego porządkowania komunikatu. Podobne sygnalizatory związku między etapami wywodu wykorzystywane były właśnie w dawnych tekstach naukowych (Ostaszewska, 1994: 91–92).

Wyznaczniki stylu analizowanych tekstów, przywołujące na myśl gatunki użytkowe (naukowe), to – prócz wykładników precyzji komunikatu

należących do poziomu struktury tekstu – także leksyka, a dokładniej: bogato reprezentowana terminologia fachowa z dziedziny myślistwa, np.: *brać* – o ptaku łowczym: chwycić zwierzynę; *brok* – drobny śrut ołowiany używany do polowań na ptaki; *cień* – sztuczna postać człowieka lub zwierzęcia, kukła ze słomy i szmat, używana w czasie polowania na niedźwiedzia; *ćwik* – doświadczony ułożony do łowów ptak drapieżny; *harapnik* – bicz z krótką rękojeścią i długim splotem rzemieni używany na psy gończe i charty; *kawecan* – wędzidło; *kot* – zając; *lep* – gęsta i kleista ciecz z kory jemiołowej, używana w ptasznictwie do smarowania gałązek i łowienia drobnych ptaków; *nastroga* – pokarm umieszczany w pułapkach w celu zwabienia zwierząt, przynęta; *słopiec* – drewniana lub żelazna pułapka na zwierzęta, chwytająca je za nogi lub szyję; *znęcić* – częstym wykładaniem przynęty przynagrywać zwierzynę do przychodzenia w określone miejsce (nęcisko)³.

W dawnych wiekach o popularności myślistwa, które było jednym z najważniejszych wyznaczników kultury (zwłaszcza szlacheckiej) i niezwykle popularnym sposobem spędzania czasu, świadczy bogactwo leksyki nie tylko *stricte* fachowej, dotyczącej różnych aspektów tej dziedziny życia. Zenon Klemensiewicz podaje wiele przykładów leksyki związanej z myślistwem, są to m.in.: określenia dotyczące psów myśliwskich i ich cech, ptaków łownych, pułapek myśliwskich czy też różnego rodzaju narzędzi w myślistwie wykorzystywanych (Klemensiewicz, 1965: 124–126).

Wszystkie dostrzeżone (omówione dotychczas) wyznaczniki wzorca gatunkowego staropolskich poradników myśliwskich związane z różnymi aspektami komunikatu (strukturalnym, pragmatycznym i stylistycznym) pozwalają umieścić tę odmianę genologiczną w grupie tekstów użytkowych. Elementy realizujące w tekście owe wyznaczniki symbolicznie można przedstawić w następujący sposób:

Najistotniejszy dla wzorca gatunkowego staropolskiego poradnika myśliwskiego jest jego aspekt pragmatyczny, przejawiający się w aktualizowanym potencjale illokucyjnym; kolejne elementy struktury polarnej wzorca odsyłają do kontekstów: strukturalnego i stylistycznego. Oznacza to, iż

³ Wyjaśnienia znaczeń leksemów pochodzą ze słownika zamieszczonego w zbiorze stanowiącym materiał językowy niniejszego artykułu. Patrz: *Źródła*.

w zakresie struktury, a tym bardziej stylu, możliwa staje się większa wariantowość realizacji tekstowych wzorca.

Oprócz cech pozwalających mówić o zbliżeniu badanych tekstów do gatunków *stricte* użytkowych, pozostaje jeszcze specyficzny kontekst kulturowy epoki, który w znaczącym stopniu determinuje kształt komunikacji w obrębie danej wspólnoty społecznej w ogóle, warunkując niepowtarzalność (w zestawieniu z innymi etapami ewolucji gatunku) komunikacji wieków dawnych. Decyduje on bowiem m.in. o postaci komunikatów językowych, a ta bezpośrednio uzależniona jest od funkcji, jakie gatunek wypowiedzi pełnić ma w danym kręgu kulturowym (np. Duszak, 1998: 242–324). Uwikłanie historyczne analiz genologicznych pomaga z pewnością zrozumieć i opisać stan współczesny. Wiadomo przecież, że gatunki mowy są strukturami dynamicznymi i podlegają – niejednokrotnie skomplikowanemu i złożonemu – procesowi ewolucji (przekształceń). Specyfika kontekstu kulturowego dawnych poradników myśliwskich przejawia się w sposób jaskrawy, m.in. w sposobach przedstawiania problematyki opartej na nieracjonalnej wizji świata. Szczególnie jest to widoczne w dziele Jakuba Haura, który opisuje zarówno elementy rzeczywiste, jak i nadrealne. Obok takich zwierząt jak wilk, jelen czy lew pojawiają się we wspomnianym dziele: bazyliszek, smok czy jednorożec. Oto przykład:

Wzrokie< m> zabija bazyliszek

O naturze pomienionego opisując bazyliszka, który w oczach i wzroku swoim ma tak potężny i przenikający jad, że nie tylko człowieka, ale każde nim zaraz zabija stworzenie: ptaki, ryby i wszelkiego zwierza; jest w sobie niewielkiego rodzaju, farby na sobie białasej, z jedną na głowie makulą, z ogonem węzowym.

(HaSk, 207–208)

Przednaukowy sposób percepcji świata znajduje wyraz także w innych poradnikach myśliwskich, głównie we fragmentach poświęconych środkom leczniczym pochodzącym z opisywanych zwierząt czy też sposobom polowania na zwierzynę. Widoczne są tutaj wyraźne wpływy kultury ludowej opartej na wierzeniach i magii. Obecność ich w tekstach użytkowych nie dziwi, zwłaszcza że przenikały nawet do tekstów naukowych (ściślej: paranaukowych) dawnych epok. Pamiętać ponadto należy, iż taki sposób percepcji świata wynikał bezpośrednio z wyobraźni człowieka żyjącego kilkadziesiąt lat temu. Joanna Partyka, analizując kompendium J. Haura, tak tłumaczy nierealistyczny wymiar tego dzieła: „Epoki dawne lubowały się w dziwach, cudownościach, pełnych fantazji i tajemnic niezwykłych opowieściach, mitach i legendach. Ludzi fascynowała inność – to, co powszednie i powszechne, nie wzbudzało zachwyty. Nasi przodkowie myśleli obrazami

i obrazami najłatwiej było do nich trafić. [...] Również barokowe retoryki zalecały wzbogacenie wypowiedzi niezwykle treściami w celu wywołania pożądanego zadziwienia i zainteresowania.” (Partyka, 2002: 354).

Kontekst kulturowy warunkował wszystkie aspekty wzorca gatunkowego staropolskich poradników myśliwskich. To właśnie ówczesna kultura, której patronowała retoryka i przednaukowy (potoczny) sposób percepcji świata, ale która znała też inne odmiany funkcjonalne (nie do końca wykrytalizowane) języka, wpływała na zróżnicowanie sposobów wyrażania instancji nadawczo-odbiorczych, wariantywne rozwiązania strukturalne i stylistyczne. W spektrum owej kultury znajdowały się rozmaite gatunki mowy. Wykreowała ona taką, a nie inną postać wzorca poradnika o tematyce myśliwskiej.

W jakim stopniu wzorzec ów był kontynuowany w epokach późniejszych? Jak przemiany kulturowe, cywilizacyjne i komunikacyjne wpłynęły na przeobrażenia w jego obrębie? Dalsze badania z pewnością pomogą znaleźć odpowiedzi na te pytania.

Wykaz źródeł

Wszystkie cytaty pochodzą z edycji: *Staropolskie księgi o myślistwie*. Oprac. W. Dynak, i J. Sokolski. Wrocław 2001.

KrKs – P. Krescentyn: *Księgi o gospodarstwie i o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytków każdemu stanowi potrzebne*.

AnGo – Anonim: *Gospodarstwo jezdeckie, strzelcze i myśliwcze*.

HaSk – J.K. Haur: *Skład abo skarbiec znakomitych sekretów ekonomiej ziemiańskiej*.

Literatura

Borawski S., Furdal A., 1980: *Wybór tekstów do historii języka polskiego*. Warszawa.

Duszek A., 1998: *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa.

Indyk M., 1986: *Spójność tekstów językowych*. W: Sławiński J., red.: *Teoretycznoliterackie tematy i problemy*. Wrocław.

Klemensiewicz Z., 1965: *Historia języka polskiego*. Część 2: *Doba średniopolska*. Warszawa.

Ostaszewska D., 1994: *Z zagadnień ewolucji stylu naukowego: XVI-wieczne początki kształtowania się wyznaczników przebiegu procesu myślowego*.

- W: Kowalska A., red.: „Prace Językoznawcze”. T. 22: *Studia historyczno-jezykowe*. Katowice.
- Partyka J., 2002: „*Rzeczy ozdobne, cudowne i do podziwiania świata*”. *Egzotyczne zwierzęta w ziemiańskiej encyklopedii*. W: Hanusiewicz M., Dąbkowska J., Karpiński A., red.: *Świt i zmierzch baroku*. Lublin.
- Rejter A., 2000: *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej*. Katowice.
- Rejter A., 2001: *Wykładowki opisu typów społecznych (na materiale XIX-wiecznych szkiców fizjologicznych)*. W: Habrajska G., red.: *Język w komunikacji*. T. 2. Łódź.
- Wierzbicka A., 1983: *Genry mowy*. W: Dobrzyńska T., Janus E., red.: *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Warszawa.
- Wierzbicka A., 1999a: *Akty i gatunki mowy w różnych językach i kulturach*. W: Eadem: *Język – umysł – kultura*. Red. J. Bartmiński. Warszawa.
- Wierzbicka A., 1999b: *Różne kultury, różne języki, różne akty mowy*. W: Eadem: *Język – umysł – kultura*. Red. J. Bartmiński. Warszawa.
- Wojtak M., 2001: *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych*. W: Witosz B., red.: *Stylistyka a pragmatyka*. Katowice.

Artur Rejter

Genre model of Old Polish hunting handbooks and their conditioning

Summary

Pointing at genre model features of a hunting handbook with consideration of cultural, pragmatic, stylistic, and cultural aspects is the subject of this article. 16th and 17th century texts were put into analysis. The carried out analysis reveals that pragmatic aspect is the most significant as far as genre model of the Old Polish hunting handbook is concerned. This aspect reveals itself in the updated illocution potential of the act of giving advice: subsequent elements of the polar structure of the model refer to structural and stylistic contexts. It means that greater variety of textual realizations of the model is possible within the scope of structure all the more style.

It should be remembered that it is the cultural context that determines all other aspects of the genre model of the Old Polish hunting handbooks. The then, patronized by rhetorics and pre-scientific (popular) way of world perception, culture, which was also familiar with other functional varieties (not really specified) of the language, influenced the ways of expressing the sending-receiving instances, structural and stylistic solutions variety.

Artur Rejter

Das Gattungsmuster der altpolnischen Jagdratgeber und dessen Bedingungen

Zusammenfassung

Das Ziel des vorliegenden Artikels ist, die Eigenschaften des Gattungsmusters eines Jagdratgebers unter Berücksichtigung seiner strukturellen, pragmatischen, stilistischen und kulturellen Aspekte zu zeigen. Untersucht wurden Texte aus dem 16. und 17. Jahrhundert. Es hat sich dabei erwiesen, dass der wichtigste von ihnen war für das Gattungsmuster der pragmatische Aspekt, der im aktualisierten illokutiven Potential eines Rataktes zum Ausdruck kommt; andere Elemente der polaren Struktur des Musters verweisen uns an den strukturellen und stilistischen Kontext. Das bedeutet, dass es im strukturellen und um so mehr im stilistischen Bereich mehrere Varianten der textlichen Realisation eines Musters geben kann.

Man soll nicht vergessen, dass gerade der kulturelle Kontext alle Aspekte des Gattungsmusters von altpolnischen Jagdratgebern vorausgesetzt hat. Die damalige Kultur, die von der Rhetorik und von vorwissenschaftlicher (allgemeiner) Wahrnehmung der Welt bevormundet war, die auch über andere, funktionale (nicht völlig herauskristallisierte) Varianten der Sprache verfügte, bewirkte verschiedene Ausdrucksweise von Sender-Empfänger-Instanzen und verschiedenartige strukturelle und stilistische Lösungen.